

Stanisław Bednarek

Absolwent studiów inżynierskich
i magisterskich w Szkole Głównej
Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
na kierunku gospodarka przestrzenna
oraz magisterskich w Uniwersytecie
Artystycznym w Poznaniu na kierunku
design krajobrazu. Laureat Nagrody im.
Marii Dokowicz za najlepszą dyplomową
pracę teoretyczną w roku akademickim
2017/2018.

Obecnie zatrudniony w pracowni
projektowania krajobrazu w Niemczech.

Recykling krajobrazu: renaturyzacja, rekultywacja i reurbanizacja*

Wstęp

Uwarunkowania, w których przyszło nam żyć, zdają się wyjątkowe – nigdy wcześniej w historii ludzkości klimat, środowisko przyrodnicze, dobroek technologiczny i stosunki społeczne nie podlegały tak gwałtownym przemianom. Otacza nas poczucie tymczasowości¹. Rytm codzienności dodatkowo podkreślają reklamy i kolorowe afisze, które zdają się krzyczeć: bierz, kupuj, jutra może nie być! W rezultacie traktujemy Ziemię jak hotelowy szwedzki bufet, w którym goście, łapczywie jedząc oczami, nakładają na talerze dużo większe porcje niż w są stanie pomieścić w swoich żołądkach². Rzeczywistość konsumpcji, nadmiaru i rozpędu ustępuje ponowoczesnej rzeczywistości odpadów. Tymczasowość ustępuje życiu wiecznemu śmieci. Te wyciągają się do gwiazd na wysypiskach, formują ławice foliowych ryb i zasnuwają niebo kluczem dymnych ptaków. Ich obecność staje się nierozłącznym elementem krajobrazu.

Jednocześnie coraz powszechniejsze są opuszczone przestrzenie, swoiste miejsca-odpady. Są to miejsca zapomniane, niechciane, o utraczonej randze, wyrzucone jak gdyby ze świadomości, a przecież ciągle obecne w pejzażu. W odróżnieniu do przedmiotów cechuje je nie tylko zużycie materiałowe, ale także degradacja znaczeniowa w sferze poznawczej, utrata

» * S. Bednarek, *Recykling krajobrazu: renaturyzacja, rekultywacja i reurbanizacja*, magisterska praca dyplomowa, UAP, Poznań 2018. Praca napisana pod kierunkiem dr hab. I. Kowalczyk, nagrodzona w V edycji Konkursu im. Alicji Kępińskiej na Najlepszą Teoretyczną Pracę Magisterską powstałą na Uniwersytecie Artystycznym w Poznaniu w roku 2018 przez jury w składzie: dr Sebastian Dudzik, dr Filip Lipiński oraz dr hab. Marianna Michałowska.

» 1 Z. Bauman, *Życie na przemiał*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.

» 2 Rokrocznie do kosza trafia około 1/3 wyprodukowanej żywności, podczas kiedy powyżej dziesięć proc. globalnej populacji cierpi na chroniczne niedożywienie, za: R. Ratcliffe, *Food waste: alarming raise will see 66 tonnes thrown away every second*, "The Guardian", 20.08.2018, <https://www.theguardian.com/global-development/2018/aug/20/food-waste-alarming-rise-will-see-66-tonnes-thrown-away-every-second> [dostęp 28.04.2019].

ducha miejsca. Czy da się go wskrzesić, podobnie jak nadać „drugie życie” surowcom wtórnym?

Mimo pesymistycznej wizji roztoczonej na początku niniejszego tekstu, jego wydźwięk z założenia ma być krzepiący. Posłużę się fragmentami swojej pracy magisterskiej³, aby zaprezentować własne postrzeganie miejsc-odpadów, roli przekształcania krajobrazu w procesie tworzenia kultury, a także przybliżę twórcze działania na polu odzyskiwania przestrzeni.

Planowanie przestrzenne a krajobraz, środowisko i ekonomia⁴

Istotnym elementem planowania przestrzennego, tak jak każdego innego zadania projektowego, jest zwrócenie uwagi na szereg uwarunkowań, których poprawne uwzględnienie ma na celu zapewnić rozwój zrównoważony, tj. „taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”⁵. Wyrazem działań politycznych w projektowaniu krajobrazu, architekturze oraz tworzeniu planów zagospodarowania są: odpowiednie ustawy, akty prawa miejscowego i wydawane pozwolenia. Z definicji rozwoju zrównoważonego wynika także, że rozwój musi być antycypowany o przesłanki ekonomiczne z uwzględnieniem potrzeb użytkowników. Trudność interpretacyjną przynoszą pojęcia: „podstawowe procesy przyrodnicze” i „potrzeby przyszłych pokoleń”. Innymi słowy, czy „podstawowym procesem” jest gniazdowanie gatunków ptaków, czy może jedynie spulchnianie ziemi przez dżdżownice? Choć takie pytanie brzmi trywialnie, nieostrość przepisów pozwala na wiele wypaczeń i problemów już na poziomie planowania przestrzennego, w rzeczywistości prowadząc do braku ładu przestrzennego, braku zrównoważonego rozwoju i wiodącej roli czynników ekonomicznych w podejmowaniu decyzji planistycznych⁶.

Problematyczność zjawiska dostrzega również Krzysztof Nawratek⁷. Twierdzi on, że współczesność cechuje neoliberalny dyktat pieniądza wpływający na aspekt postrzegania rzeczy jedynie przez pryzmat ich wartości

» 3 S. Bednarek, Wstęp [w:] *Recykling krajobrazu: renaturyzacja, rekultywacja i reurbanizacja*, magisterska praca dyplomowa, UAP, Poznań 2018.

» 4 Niniejszy rozdział to cytaty, fragmentami parafraza, za: *ibidem*.

» 5 Ustawa Prawo Ochrony Środowiska, art. 3., p. 50., Dz.U. 2001, nr 62, poz. 627, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010620627> [dostęp: 1.03.2018].

» 6 I. Mironowicz, *Technika zapisu planistycznego*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2005.

» 7 K. Nawratek, *Dziury w całym. Wstęp do miejskich rewolucji*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2012.

ekonomicznej. Tym samym demokracja sensu stricto nie istnieje. Wspólnym i uniwersalnym mianownikiem każdego dyskursu społecznego jest wartość nominalna dóbr i ich relacje względem siebie. Przewagę w świecie uzyskuje ten, kto może stosować przemoc: ekonomiczną (pieniądz lub groźba jego utraty jako forma nacisku), fizyczną (prowadzenie działań wojennych, zatrzymania policyjne, pobór podatków) i symboliczną (np. zakaz używania języka przez mniejszości).

Jak w neoliberalnej rzeczywistości funkcjonuje ziemia i kształtuje się jej wartość? W podręcznikach ekonomicznych⁸ czytelnik z łatwością znajduje informację o tym, że ziemia (rozumiana także jako zasoby naturalne, które skrywa), będąc skończonym dobrem oraz nieodnawialnym zasobem, jest jednym z podstawowych czynników produkcji. Pomimo tej wiedzy, kolejne obszary dziewiczej lub zantropogenizowanej w niewielkim stopniu przyrody, jak np. lasy Amazonii, dżungle Indonezji, obszary Syberii czy Wyżyny Tybetańskiej, są przekształcane⁹, bezpowrotnie tracąc swoje walory przyrodnicze, a wiele ziemi użytkowanej jest porzucanej¹⁰.

Operując kryteriami ekonomicznymi, w praktyce powinno to oznaczać stale rosnącą wartość ziemi, a co za tym idzie – stale rosnący koszt pozyskiwania nowych terenów inwestycyjnych. W neoliberalnym dyktacie pieniądza, jak opisuje to Nawrotek, może zaistnieć sytuacja, w której przekształcenie uprzednio użytkowanego gruntu na grunt o innym przeznaczeniu okazuje się ekonomicznie uzasadnione.

Czy jednak ziemia rzeczywiście jest zasobem skończonym, jak np. węgiel? Wytworzenie się warstwy węgla kamiennego zajmuje miliony lat, a procesy naturalne w żaden sposób nie wpływają na zmniejszenie lub zwiększenie się jego ilości w krótkim okresie. Natomiast powierzchnia lądu ogółem maleje stale na skutek procesów naturalnych – erozji, podnoszenia się poziomu oceanów czy opadania płyt kontynentalnych. Oznacza to, że ceteris paribus ziemia jest raczej zasobem stale kurczącym się.

W tym kontekście zwolennicy holistycznego podejścia do planowania przestrzennego, kształtowania krajobrazu i urbanistyki zyskują silny argument za odwróceniem się od poszukiwania nowych terenów, a za przekształcaniem terenów zurbanizowanych. Jak pisze Gordon Cullen, „gdy tylko dzicz w kraju zostanie skonsumowana [...] ekspansja jednej kategorii [użytkowania terenu] może zostać osiągnięta tylko kosztem innej. Innymi

» 8 B. Czarny, *Podstawy ekonomii*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.

» 9 WWF, *Living Planet Report 2016: podsumowanie*, WWF, Gland, Szwajcaria 2017.

» 10 Dane statystyczne GUS za lata 2005-2017 pozyskane z BDL [dostęp 28.02.2018]. Dane wykazują spadek udziału nieużytków w ogóle powierzchni Polski z 498 tys. ha w roku 2005 do 466 tys. ha w roku 2017, jednak wzrost udziału gruntów leśnych oraz zadrzewionych i zakrzewionych, czyli *de facto* także porzucanych pól uprawnych, na które wdarła się sukcesja naturalna, wskazuje na porzucanie ziemi.

słowy, swobodne działania dobiegają końca, a my jesteśmy zmuszeni traktować środowisko jako kompleks powiązanych aktywności”¹¹.

Recykling krajobrazu¹²

Barbara Żarska podaje, że „krajobraz to synteza środowiska przyrodniczego, kulturowego i wizualnego”¹³. To, co widzimy, nie jest całością krajobrazu – należy do niego włączyć także niewidzialne połączenia, relacje między obiektami, które wpływają na jego charakter wizualny. Z filozofii Żarskiej dowiadujemy się, że częścią krajobrazu są także nieludscy aktorzy środowiska przyrodniczego, np. śpiewające ptaki czy też niematerialne wytwory kultury – tradycje i obrzędowość.

Profesor Simon Bell¹⁴ także traktuje krajobraz jako system skorelowanych relacji. Zauważa on, że budowa geologiczna i panujący klimat są pierwotne wobec typu i jakości pojawiającej się flory i fauny, a człowiek oddziałuje na budowę płaszcza ziemi, ekspansję różnych gatunków (niepierwotnych), wciąż znajdując się pod ich wpływem. Tę sytuację najdobitniej obrazują przydomowy ogród, którego roślinność odróżnia się od otoczenia i górująca nad nim architektura wernakularna, której kształt i funkcje kreuje kontekst lokalnego środowiska.

Pomimo że model Bella powinien kształtować swoistą „dynamiczną równowagę”, niektóre krajobrazy i widoki sprawiają wrażenie entropii. Przykładowym narzędziem do badania atrakcyjności krajobrazu jest metoda SBE (Scenic Beauty Estimation). Wyniki badań przeprowadzonych z wykorzystaniem tej metody wykazują, że niekiedy ludzie oceniają krajobraz jako cenniejszy niż wynikałoby to z jego cech przyrodniczych i na odwrót¹⁵. Istnieją zatem narzędzia do podziału krajobrazów na „wartościowe” i „niewartościowe”. Zatem jeśli dany obszar uznawany za piękny utracił swój charakter w wyniku działań człowieka i, podobnie jak zużyty przedmiot, stanowi odpad, czy możliwy jest jego recykling?

Zgodnie z Ustawą o odpadach recykling to „odzysk, w ramach którego odpady są ponownie przetwarzane na produkty lub substancje wykorzystywane w pierwotnym celu lub innych celach; obejmuje to ponowne przetwarzanie materiału organicznego (recykling organiczny), ale nie obej-

» 11 G. Cullen, *The Concise Landscape*, Architectural Press, Oxford 1971, s. 58, tłum. własne z języka angielskiego.

» 12 Niniejszy rozdział to cytaty, fragmentami parafrazy, za: S. Bednarek, *Recykling krajobrazu...*

» 13 B. Żarska, *Ochrona krajobrazu*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2011, s. 12.

» 14 S. Bell, *Landscape pattern and process*, Taylor & Francis, Londyn 1999.

» 15 I. Dymitrzszyn, A. Schwerk, *Piękno scenerii krajobrazu – turystyka a różnorodność gatunkowa biegaczowatych – przykład badań z Puszczy Piskiej i Drawieńskiego Parku Narodowego*, [w:] *Studia i materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej. Turystyka w lasach i na obszarach przyrodniczo cennych*, r. 11, z. 4(23), Rogów 2009.

muje odzysku energii i ponownego przetwarzania na materiały, które mają być wykorzystane jako paliwa lub do celów wypełniania wyrobisk¹⁶. Zużyte przedmioty nie stanowią już odpadu, a zasób. W wielu miejscach wartość wizualną pierwotnej przestrzeni zniszczyła kultura. Należy jednak przestać traktować takie miejsca jak odpad przeznaczony na porzucenie i zapomnienie, a zacząć postrzegać je jako zasób, który może zostać wykorzystany lub przekształcony. Stare słupy telegraficzne, opuszczone bocznice kolejowe czy fabryki, a zatem – pozostawione w przestrzeni odpady (wysłużone przedmioty i obszary) to w istocie nośnik wielu alternatywnych form używania.

Z drugiej strony, te same artefakty bywają także postrzegane jako czynnik wzbogacający krajobraz, jednak w wyniku zniszczenia stały się całkowicie bezużyteczne. Należy zastanowić się, w jaki sposób przywrócić im funkcję lub nadać nową. Wiąże się z tym paradoks, który nazwałbym paradoksem fortu – czy należy ratować zabytkową substancję architektoniczną fortu poprzez wycinki i karczowanie, czy raczej chronić roślinność i siedlisko, które dzięki sukcesji wytworzyły się na jego ruinach? Decyzja w każdym przypadku projektowym musi być uzależniona od celów.

Opierając się na powyższym, przyjąłem, że **recykling krajobrazu** to: ponowne wykorzystanie odpadów in situ celem poprawy lub przywrócenia wartości wizualnych, przyrodniczych i kulturowych przestrzeni lub prace naprawcze przywracające formę przy jednoczesnej zmianie funkcji oraz animacja przestrzeni tworząca niematerialny krajobraz kulturowy miejsca.

Sztuka zaangażowana społecznie w służbie przestrzeni¹⁷

Projektowanie krajobrazu jest dziedziną interdyscyplinarną. Zawiera w sobie wiedzę z zakresu projektowania budowlanego, ekologii, socjologii, ekonomii, psychologii, prawa i sztuki. Ta ostatnia składowa ma szczególne znaczenie w procesach reanimacji przestrzeni.

Uspewnienia funkcjonalne, estetyczne czy w wymiarze etycznym mogą utrzymywać niemalejącą popularność produktu. Należy postawić pytanie, czy te działania podejmowane są z myślą o użytkownikach, czy tylko po to, aby nakłady inwestycyjne przyniosły jak największy zysk? Przestrzeń (fizyczna) jest ponadto produktem bardzo nietypowym, bowiem, jak wskazuje Sławoj Dreszer, związanym z komponentem niefizycznym – tożsamością (mentalną) miejsca opartą na zjawisku synestezji¹⁸. Nie da

» 16 Ustawa o odpadach, Dz.U. 2013, poz. 21, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20130000021> [dostęp: 10.11.2019]

» 17 Niniejszy rozdział to cytaty, fragmentami parafrazy, za: S. Bednarek, *Recykling krajobrazu*...

» 18 S. Dreszer, *Tożsamość miejsca. Projektowanie koloru w architekturze i urbanistyce*, Uniwersytet Artystyczny w Poznaniu, Poznań 2011, s. 13-14.

się produkować tożsamości, bo „choć »wy-twarzanie« jest ogólną charakterystyką naszego »bycia-w-świecie«, to jego prawdę wydobywa dla nas jedynie sztuka”¹⁹.

Uzależnianie funkcjonowania przestrzeni od jej rentowności lub raczej jednokierunkowego strumienia zysków dla właściciela kapitału staje się powodem jej obumierania. W odwróceniu tego procesu przychodzi z pomocą sztuka.

Na problem zamierania przestrzeni w 2013 roku zwrócili uwagę łotewscy artyści, którzy zainicjowali akcję „Occupy me!”²⁰. Kolektyw twórców wypuścił pięć tysięcy wlepek, które można było pobrać i naklejać na pustostany. Celem było podniesienie świadomości społecznej odnośnie do problemu opuszczonych przestrzeni. Artystyczny gest przerodził się w prawdziwy ruch społeczny. Manifest akcji dotarł do ponad stu tysięcy użytkowników Facebooka, a zachęceni sukcesem artyści-aktywiści założyli organizację pozarządową Free Riga. We współpracy z miastem zaczęła ona animować kwartał przy Tallinas Iela²¹. Wydaje się, że rację miał Jarosław Suchan, który zauważył, że sztuka coraz częściej służy nie tylko przemysłowi kultury rządzonemu prawami ekonomicznymi, ale że jest to „narzędzie [...] do uprawiania polityki społecznej: przeciwdziałaniu różnym formom wykluczenia, rewitalizacji obszarów cywilizacyjne zdegradowanych, wzmacnianiu więzi międzyludzkich, rozwojowi postaw obywatelskich [oraz] tworzeniu nowych miejsc pracy”²². To dzięki sztuce miejsce-odpad uzyskało „drugie życie”.

Rewitalizacja krajobrazu na przykładzie Parku Am Gleisdreieck²³

W przeszłości tereny dzisiejszego parku służyły jako trójkąt manewrowy (przebudowany po 1912 roku na bezkolizyjne dwupoziomowe skrzyżowanie linii metra), od którego pochodzi nazwa obszaru; znajdowało się tutaj również zaplecze dworców towarowych: Poczdamskiego i Anhalter (niem. Potsdamer Güterbahnhof, Anhalter Güterbahnhof). Po II wojnie światowej Gleisdreieck znalazł się na terenie zarządzanego przez aliantów Berlina Zachodniego. W związku z sytuacją geopolityczną i postępującą techniką towarowe zaplecze kolejowe przestało być potrzebne. Zaniechano

» 19 M. Ratajczak, *Sztuka i praca*, [w:] *Skuteczność sztuki*, red. T. Załuski, Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 2014, s. 36.

» 20 T. Broeks, „Occupy Me!”, <https://refillthecity.wordpress.com/2017/06/09/occupy-me/> [dostęp: 8.05.2018].

» 21 Więcej o projekcie w serwisie Free Riga, <https://freeriga.lv/> [dostęp: 5.08.2018].

» 22 J. Suchan, *Słowo wstępne*, [w:] *Skuteczność sztuki...*, s. 16.

» 23 Niniejszy rozdział to cytaty, fragmentami parafrazy, za: S. Bednarek, *Recykling krajobrazu...*

użytkowania gospodarczego obszaru, jednak obowiązywał zakaz wstępu²⁴. Na tereny pokolejowe wkroczyła sukcesja naturalna.

W latach 70. Senat Berlina Zachodniego postanowił o budowie drogi ekspresowej przebiegającej przez Gleisdreieck. Społeczny ruch sprzeciwu dla tego projektu uformował Norbert Rheinlaender, ale głosy działaczy lokalnych zaczęły być słyszane przez władze dopiero po upadku Muru²⁵. Nim rozpoczęto prace, poproszono o opinie ponad 1600 przedstawicieli gospodarstw domowych z sąsiedztwa celem sformułowania wytycznych²⁶. W 2006 roku ogłoszono konkurs na zagospodarowanie terenów pokolejowych. Wygrała go pracownia Atelier Loidl z Berlina²⁷.

Ryc. 1.
Plaża miejska i trybuny, źródło: archiwum własne, lipiec 2017

W procesie projektowym udział brali przedstawiciele władz miejskich, zwycięskiego biura, a także mieszkańcy²⁸. Zaproponowano utworzenie parku składającego się z dwóch części – Zachodniej i Wschodniej

» 24 F. Tetzl, *Der Park am Gleisdreieck – Berlins neuer City-Park*, "Berlin Magazin", październik 2011, <https://www.berlin-magazin.info/berlin-fuehrer/bezirks/berlin-fhain-kreuzberg/park-am-gleisdreieck.html> [dostęp: 23.04.2018].

» 25 *Viel Rasen und ein bisschen Bahnromantik*, "Berliner Zeitung", 1.09.2011, <https://www.berliner-zeitung.de/viel-rasen-und-ein-bisschen-bahnromantik-15168288> [dostęp: 23.04.2018].

» 26 *Park am Gleisdreieck 2015*, broszura, Grün Berlin GmbH, Berlin, lipiec 2015.

» 27 F. Tetzl, *Der Park...*

» 28 *Park am Gleisdreieck 2015...*

(niem. Westpark i Ostpark). Jednak Park am Gleisdreieck nie jest samotną wyspą zieleni, a fragmentem kilku systemów: metropolitarnego zielonego łącznika północ-południe (niem. Nord-Süd-Grünverbindung), lokalnego łącznika nowoczesnej dzielnicy Potsdamer-Platz i starego Kreuzberga, a także częścią ponadregionalnej trasy rowerowej Lipsk-Berlin²⁹.

Jako ideę projektową wybrano „kontrast między przestronnością, a ofertą [aktywności] w małej skali” i „park dwóch środków ciężkości” – aktywności sportowej i przestrzeni kontemplacji³⁰.

Park Zachodni połączony jest komunikacyjnie z obsługą Placu Poczdamskiego i mieszkańców nowych zabudowań tej części miasta. Znajdują się tutaj główne miejsca gier i zabaw, tj. place zabaw, stoły do tenisa stołowego, miejsca do gry w bule, stoły szachowe, boisko do piłki nożnej i do koszykówki, a także siłownie plenerowe. Program uzupełnia plaża miejska z trybuną [ryc. 1], polana (Schönenberger Wiese), na której odbywają się pikniki i zajęcia z jogi, infrastruktura do siatkowej piłki plażowej czy pilotażowy projekt Ogrody w ogrodzie (niem. Gärten im Garten), na którego szesnastu parcelach mieszkańcy kultywują miejskie ogrodnictwo³¹.

Ryc. 2.

Boisko i skatepark w Parku Wschodnim, źródło: archiwum własne, lipiec 2017

» 29 F. Tetzl, *Der Park...*

» 30 *Park am Gleisdreieck 2015...*, tłumaczenie własne z języka niemieckiego.

» 31 *Ibidem*.

Ryc. 3.

Polana wysypana podkładem kolejowym, źródło: archiwum własne, lipiec 2017

Park Wschodni usytuowany jest na sztucznej pokolejowej równinie i dedykowany jest kontemplacji, podziwianiu natury oraz kontaktowi ze sztuką i kulturą. W budynkach dawnego dworca towarowego Anhalter umiejscowiono Niemieckie Muzeum Techniki (niem. Deutsches Technikmuseum) połączone funkcjonalnie z zapleczem gastronomicznym i wystawienniczą ogólnodostępną przestrzenią LED-owego bulwaru (niem. LED-Laufsteg). Obiekty sportowe w tej części znajdują się jedynie w północno-zachodnim krańcu [ryc. 2], programem nawiązując zarówno do Parku Zachodniego jak i przestrzeni tanecznej oraz trybun Parku Wschodniego.

Teren wschodniej części Parku w Gleisdreieck jest interesujący szczególnie ze względu na zachowanie dziedzictwa pokolejowego. Na jego terenie pozostawiono relikty techniki, wytyczono polanę wysypaną podkładem kolejowym [ryc. 3]³², wyeksponowano roślinność ruderalną i sukcesję naturalną czy utworzono pierwszą w Berlinie przestrzeń doświadczania natury (niem. Naturerfarungsraums), która ma zastępować dzieciom plac zabaw. Zadbano także o aspekt psychologiczny i społeczny, wytyczając przestrzeń pod Międzykulturowy Ogród Różany (niem. Interkultureller Garten Rosenduft), w którym uchodźcy wojenni z Bośni i Hercegowiny przepracowują swoją traumę i mogą zbliżyć się do sąsiadów³³.

» 32 Dodatkowym celem polany jest obserwacja przez naukowców procesów naturalnej sukcesji na terenach (po)kolejowych.

» 33 *Park am Gleisdreieck 2015...*

Projekt Parku w Gleisdreieck nie może być rozpatrywany wyłącznie jako działanie ekologiczne, przyrodnicze i społeczne. Po upadku Muru Ber-

Ryc. 4.

Widok z Parku am Gleisdreieck w kierunku Potsdamer Platz z pierzeją nowej zabudowy mieszkaniowej w lewej stronie kadru, źródło: archiwum własne, lipiec 2017

lińskiego tereny pasa ziemi niczyjej (przestrzeni między Murem) zostały przeznaczone na działania „zszywania przestrzennego” miasta. Uwolniło to ogromny potencjał działań reurbanizacyjnych na terenie Berlina³⁴. W wyniku planowania strategicznego zdecydowano o budowie w sąsiedztwie Gleisdreieck 2400 mieszkań³⁵ [ryc. 4]. Autorzy Planu Rozwoju Mieszkalnictwa (niem. Stadtentwicklungsplan Wohnen) zobrazowali na przykładzie przyparkowego kwartału zabudowy swoją wizję Berlina „rozwijającego się strukturalnie [architektonicznie] i ekologicznie w równowadze”³⁶. Sztuka okazała się narzędziem w zszywaniu miasta – Park am Gleisdreieck oferuje wiele warsztatów i wydarzeń kulturalnych, gości muzeum, wystawy, performansy i koncerty³⁷.

» 34 *Standentwicklungsplan Wohnen 2025*, Senatsverwaltung für Stadtentwicklung und Umwelt Kommunikation, Berlin 2014, s. 4.

» 35 *Ibidem*, s. 95.

» 36 *Ibidem*, s. 63, tłum. własne z języka niemieckiego.

» 37 Oferta kulturalna Parku am Gleisdreieck, <https://gruen-berlin.de/park-am-gleisdreieck/veranstaltungen> [dostęp: 23.04.2019].

Współczesna sztuka ogrodowa i parkowa Zagłębia Ruhry³⁸

Zagłębie Ruhry jest jedną z największych metropolii Europy zamieszkiwaną przez ponad pięć milionów ludzi. Aglomeracja swoją pozycję uzyskała w XIX wieku ze względu na wydobycie węgla i związaną z nim industrializację – głównie budowę hut i elektrowni. W latach 60. XX wieku przemysł wydobywczy przestał być jednak opłacalny, a kopalnie i zakłady przemysłowe powoli zaczęły upadać – powstała potrzeba głębokich zmian strukturalnych. Władze postawiły na edukację, kulturę i naturę³⁹.

W 1965 roku został otwarty Uniwersytet Ruhry w Bochum. Wkrótce dołączyło do niego ponad dwadzieścia innych edukacyjnych instytucji wyższych. Szczególne miejsce w programie akademickim zajęły nauki środowiskowe i inżynieria nowych technologii. Zaowocowało to zmianami mentalnościowymi, które doprowadziły do utworzenia parku krajobrazowego Emscher⁴⁰.

W latach 1989-1999 zapoczątkowano ponad 120 projektów⁴¹ – m.in. postanowiono o zrenaturyzowaniu rzeki Emscher, która została całkowicie skanalizowana na początku XX wieku, zrehabilitowano część hałd oraz zrewitalizowano obiekty poprzemysłowe i uzupełniono tkankę parku krajobrazowego zupełnie nowymi elementami, takimi jak ogród botaniczny w Oberhausen czy Muzeum Górnictwa, tzw. Czarny Diament (niem. Schwarzer Diamant)⁴².

Przez teren parku Emscher przebiega paneuropejski szlak dziedzictwa przemysłowego, a na jego trasie znajduje się ponad 3500 zabytków epoki industrialnej. Mimo upadku wydobywania w obiektach nadal toczy się życie – przystosowano je na sale konferencyjne, biura, teatry, kluby czy przestrzenie wystawiennicze, które goszczą rocznie ponad 250 różnych festiwali⁴³.

Restrukturyzacja obszaru Zagłębia Ruhry, a w szczególności utworzenie Parku Krajobrazowego Emscher, oparte o renaturyzację, rekultywację i rewitalizację, przyniosło aglomeracji wiele nagród, w tym doprowadziło do wyboru Essen na Europejską Stolicę Kultury 2010⁴⁴. Najciekawsze jest jednak zastosowanie zastanych warunków w celu stworzenia niezapomnianych wrażeń krajobrazowych.

» 38 Niniejszy rozdział to cytaty, fragmentami parafrazy, za: S. Bednarek, *Recykling krajobrazu...*

» 39 *Zakładka Daten & Fakten*, <http://www.metropoleruhr.de> [dostęp: 23.04.2018].

» 40 *Ibidem*.

» 41 *Ibidem*.

» 42 *Zakładka Emscher Landschaftspark*, <http://www.metropoleruhr.de> [dostęp: 23.04.2018].

» 43 *Serwis Ruhr-Tourismus.de*, <http://www.ruhr-tourismus.de> [dostęp: 23.04.2018].

» 44 *Ibidem*.

Ryc. 5.
Ściany wspinaczkowe na terenie parku Duisburg-Nord, źródło: archiwum własne, maj 2019

Recykling krajobrazu objawia się na terenie parku krajobrazowego Emscher na dwa sposoby. Po pierwsze – wykorzystano pozostałości daw-

Ryc. 6.
Ściany wspinaczkowe na terenie parku Duisburg-Nord, źródło: archiwum własne, maj 2019

nych obiektów i przystosowano je do nowych potrzeb poprzez dodanie różnych elementów (działanie funkcjonalne), po drugie – nadano im nową wartość krajobrazową (działanie estetyzujące). Przykłady obu podejść można zaobserwować w parku Duisburg-Nord.

Struktury dawnej huty stali w Duisburgu wyposażono w zabezpieczenia, a gdzieś tam uzupełniono o uchwyty wspinaczkowe, tworząc w ten sposób największy niemiecki park wspinaczkowo-linowy [ryc. 5, 6]. W podobny sposób przekształcono dawny gazometr – budowlę wypełniono wodą, a w jej wnętrzu powstał basen nurkowy z zatopionymi przedmiotami⁴⁵.

Ryc. 7.

Geometryczne nasadzenia w parku Duisburg-Nord, źródło: archiwum własne, maj 2019

Symbolem przemian w podejściu estetyzującym w Duisburg-Nord jest część przy Wielkim Piecu – to tu znajdują się: Piazza Metallica z ułożonymi w posadzce metalowymi płytami zebranych na terenie dawnej huty, przestrzeń publiczną z geometrycznymi nasadzeniami [ryc. 7] oraz współczesne ogrody *hortus conclusus* [ryc. 8], zlokalizowane w ruinach starego bunkru⁴⁶.

» 45 *Ibidem*.

» 46 *Landschaftspark Duisburg Nord* w serwisie Landezine, <http://www.landezine.com/index.php/2011/08/post-industrial-landscape-architecture> [dostęp: 23.04.2018].

Ryc. 8.
Przejsie do kolejnych hortus conclusus w ruinach bunkra,
źródło: archiwum własne, maj 2019

Park Duisburg-Nord to jedynie niewielki fragment całego kompleksowego założenia, jakim jest Park Krajobrazowy Emscher. Na szczególne wyróżnienie w kształtowaniu krajobrazu zasługują: projekt czworoscianu widokowego na hałdzie Beckstraße w Bottrop [ryc. 9] za wzmocnienie dramatyzmu „księżycowego” krajobrazu poprzemysłowego; znajdująca się 26 metrów nad ziemią, w dawnej hucie w Dortmund spacerowa ścieżka napowietrzna Skywalk Phoenix West – za wykorzystanie zastanej infrastruktury hutniczej i budowanie unikatowych wrażeń wizualnych poprzez umożliwienie komfortu dalekiego patrzenia; landmark-rzeźba *Schody do nieba* (niem. *Himmelstreppe*), ułożona z betonowego gruzu na szczycie hałdy Rheinelbe w Gelsenkirchen.

Przykład Parku Krajobrazowego Emscher pokazuje, w jaki sposób wykorzystywać potencjał zdegradowanej przestrzeni nie tylko celem poprawy jej funkcjonalności czy standardu środowiskowego, ale także celem kształtowania niecodziennych widoków i wrażeń. Autorzy projektów udowodnili, że z odpadów i pozostałości można stworzyć dzieła sztuki krajobrazu.

Wnioski z analizy przykładów

We wszystkich zaprezentowanych przykładach przeobrażenia krajobrazu i poprawa jakości środowiska naturalnego nastąpiły w oparciu o szerszą perspektywę strategiczną. O ile realizacja jest momentem krytycznym,

Ryc. 9.

Tetraeder (Czworościan) w Bottrop, autorstwo: Wolfgang Christ i Klau Bollinger, źródło: archiwum własne, maj 2019

o tyle kręgosłup projektów stanowią dogłębne analizy i szczegółowe programowanie: strefowe (przestrzenne), czasowe (etapowanie) i relacyjne (procesowe). Zaproponowane aktywności, użyte materiały i przekształcenia są wynikiem drobiazgowego zbadania sytuacji wyjściowej, ustalenia priorytetów i celów długoterminowych oraz antycypacji zmian w najbliższym otoczeniu. Dobitnie pokazuje to wagę przygotowań przedprojektowych jako kluczowego elementu realizacji inwestycji.

Innym ważnym aspektem jest posługiwanie się etyką ekologiczną, która „odwołuje się do [...] wrażliwości, wyczulenia na dobro przyrody i jej krzywdy – do »sumienia ekologicznego«”⁴⁷. Pielęgnowanie wrażliwości na przyrodę, uzupełnione ciągłą działalnością ekoedukacyjną, prowadzi do zmian mentalnościowych, a w rezultacie – do ugruntowania się idei rozwoju zrównoważonego.

Jednak nie tylko dbałość o środowisko przyrodnicze charakteryzuje opisane projekty. Ważny był w nich także szacunek dla dziedzictwa materialnego ludzkości [ryc. 10]. Wartości kulturowe zostały wyeksponowane, a jednocześnie nastąpiło przejście od Sartre’owskiego strachu przed naturą do natura-kultury Donny Haraway⁴⁸.

» 47 B. Żarska za W. Tyburskim, *Ochrona krajobrazu...*, s. 189.

» 48 D. Haraway, *Primate Visions: Gender, Race and Nature in the World of Modern Science*, Routledge, Nowy Jork 1989.

Ryc. 10.

Maszyny hutnicze w Duisburg-Nord, źródło: archiwum własne, maj 2019

Kluczem do sukcesu wybranych realizacji była kompleksowość, przy jednoczesnej prostocie. Umożliwiło to inteligentne programowanie aktywności i ograniczenie kosztów realizacyjnych. Podczas prac skorzystano z pozamaterialnych wartości, które dawała zastana tkanka. Te, przekształcone lub wydobyte przez artystów i projektantów krajobrazu, zbudowały przestrzenie niezapomnianych wrażeń, miejsc na styku techniki, sztuki i przyrody. ●

Bibliografia

1. Bauman Zygmunt, *Życie na przemiał*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.
2. Baza Danych Lokalnych – serwis metadanych prowadzony przez Główny Urząd Statystyczny, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start> [dostęp: 28.04.2018].
3. Bednarek Stanisław, *Wstęp*, [w:] *Recykling krajobrazu: renaturyzacja, rekultywacja i reurbanizacja*, magisterska praca dyplomowa, UAP, Poznań 2018.
4. Bell Simon, *Landscape pattern and process*, Taylor & Francis, Londyn 1999.

5. Broeks Tom, *Occupy Me!*, <https://refillthecity.wordpress.com/2017/06/09/occupy-me/> [dostęp: 8.05.2018].
6. Cullen Gordon, *The Concise Landscape*, Architectural Press, Oxford 1971.
7. Czarny Bogusław, *Podstawy ekonomii*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
8. Ciszewska Agata, *Model płatów i korytarzy*, [w:] *Problemy Ekologii Krajobrazu*, t. XVI, *Płaty i korytarze jako elementy struktury krajobrazu – możliwości i ograniczenia koncepcji*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004.
9. Dreszer Sławoj, *Tożsamość miejsca. Projektowanie koloru w architekturze i urbanistyce*, Uniwersytet Artystyczny w Poznaniu, Poznań 2011.
10. Dymitryszyn Izabela, Schwerk Axel, *Piękno scenerii krajobrazu – turystyka a różnorodność gatunkowa biegaczowatych – przykład badań z Puszczy Piskiej i Drawieńskiego Parku Narodowego*, [w:] *Studia i materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej. Turystyka w lasach i na obszarach przyrodniczo cennych*, r. 11, z. 4(23), Rogów 2009.
11. Frank Tetzl, *Der Park am Gleisdreieck – Berlins neuer City-Park*, "Berlin Magazin" październik 2011, <https://www.berlin-magazin.info/berlin-fuehrer/bezirke/berlin-fhain-kreuzberg/park-am-gleisdreieck.html> [dostęp: 23.04.2018].
12. *Free Riga* – serwis internetowy, <https://freeriga.lv> [dostęp: 5.08.2018].
13. Haraway Donna, *Primate Visions: Gender, Race and Nature in the World of Modern Science*, Routledge, Nowy Jork 1989.
14. *Landschaftspark Duisburg Nord* w serwisie Landezine, <http://www.landezine.com/index.php/2011/08/post-industrial-landscape-architecture> [dostęp: 23.04.2018].
15. Metropole Ruhr – serwis internetowy - <http://www.metropoleruhr.de> [dostęp: 28.04.2019].
16. Mironowicz Izabela, *Technika zapisu planistycznego*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2005.
17. Nawratek Krzysztof, *Dziury w całym. Wstęp do miejskich rewolucji*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2012.

18. *Park am Gleisdreieck 2015*, broszura, Grün Berlin GmbH, Berlin, lipiec 2015.
19. Ratcliffe Rebecca, *Food waste: alarming raise will see 66 tonnes thrown away every second*, "The Guardian", 20.08.2018, <https://www.theguardian.com/global-development/2018/aug/20/food-waste-alarming-rise-will-see-66-tonnes-thrown-away-every-second> [dostęp: 28.04.2019].
20. *Ruhr-Turismus* – serwis internetowy, <http://www.ruhr-turismus.de> [dostęp: 23.04.2018].
21. *Skuteczność sztuki*, red. T. Załuski, Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 2014.
22. *Standentwicklungsplan Wohnen 2025*, Senatsverwaltung für Stadtentwicklung und Umwelt Kommunikation, Berlin 2014.
23. Ustawa o odpadach, Dz.U. 2013, poz. 31.
24. Ustawa Prawo Ochrony Środowiska, Dz.U. 2001, nr 62, poz. 627.
25. *Viel Rasen und ein bisschen Bahnromantik*, "Berliner Zeitung", 1.09.2011, <https://www.berliner-zeitung.de/viel-rasen-und-ein-bisschen-bahnromantik-15168288> [dostęp: 23.04.2018].
26. WWF, *Living Planet Report 2016: podsumowanie*, WWF, Gland, Szwajcaria 2017.
27. Żarska Barbara, *Ochrona krajobrazu*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2011.

Abstract

The paper is based on the master thesis *Landscape recycling: restoration, land rehabilitation and reurbanization* [2018]. The processes of restoration, reclamation and reurbanisation combined with art animation and applied arts were pointed as components of landscape recycling strategy. A practical application of the theory is presented on the following examples: Occupy Me! (Latvia), the park in Gleisdreieck in Berlin (Germany) and the Emscher Landscape Park in the Ruhr area (Germany). Based on the described and analysed projects, the features of good design practices were specified.

